

Beogradski centar za ljudska prava

POSTUPANJE SA LICIMA LIŠENIM SLOBODE

Bilten

Beograd, maj 2012. godine

Uvodne napomene

Od maja 2009. godine Beogradski centar za ljudska prava sprovodi projekat čiji je cilj unapređivanje pravne regulative i prakse radi sprečavanja i kažnjavanja torture i drugih nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, u okviru kojeg posećuje ustanove u kojim se nalaze lica lišena slobode – kazneno-popravne zavode i okružne zatvore. Kratki izveštaji o obavljenim posetama objavljuju se periodično, u biltenima u elektronskoj formi, dok se detaljnije informacije o stanju u ovim ustanovama objavljuju u sveobuhvatnim godišnjim izveštajima.

Osim putem poseta ustanovama u kojim se nalaze lica lišena slobode, saradnici Beogradskog centra za ljudska prava prate aktivnosti države na polju sprečavanja i kažnjavanja mučenja i drugih oblika zlostavljanja i prikupljanjem informacija o postupanju tužilaštava i sudova, a tokom projekta posebna pažnja biće posvećena i izveštavanju medija o mogućim slučajevima torture. Uz to, saradnici Beogradskog centra prate i sva druga dešavanja (ne samo na nacionalnom nivou) od značaja za sprečavanje zlostavljanja.

U ovom broju biltena "Postupanje sa licima lišenim slobode" biće reči o nekoliko vrlo interesantnih tema. Prve dve teme sastavni su deo dvadeset prvog godišnjeg izveštaja Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT), i odnose se na: primenu mere zatvaranja u samicu i pristupu advokatu kao načinu sprečavanja zlostavljanja.

Ostale teme sadržane su u komentarima dve presude Evropskog suda za ljudska prava i to Stanimirović protiv Srbije, izrečene u oktobru 2011 i Stanev protiv Bugarske izrečene u januaru 2012. godine.

Presuda Stanimirović protiv Srbije oslikava sistemske nedostatke pravnog sistema Republike Srbije u borbi protiv zlostavljanja. Prvi nedostatak jeste izostanak adekvatne i delotvorne istrage po navodima o zlostavljanju, a drugi se bavi korišćenjem dokaza pribavljenih zlostavljanjem, tzv. plodova otrovnog drveta, u sudskom postupku. U komentaru ovog slučaja takođe se navode drugi primeri propusta državnih organa da adekvatno istraže navode o zlostavljanju i kazne počinioce. Izlišno je reći da ovakva praksa teško da doprinosi obeštećenju žrtava i prevenciji zlostavljanja u Republici Srbiji.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Komentar presude Stanev protiv Bugarske bavi se tematikom prava osoba sa psihičkim i intelektualnim teškoćama, naročito zabranom zlostaljanja, i osnaživanju njihove zaštite kroz praksu Evropskog suda. U njemu se takođe raspravlja o tekućoj debati o tome da li postupanje prema osobama sa psihičkim i intelektualnim teškoćama može da predstavlja mučenje obraćajući naročitu pažnju na zahtev namere i cilja predviđen članom 1 Konvencije protiv mučenja Ujedinjenih nacija. Konačno, komentar takođe upoređuje situaciju u ustanovama socijalne zaštite u Srbiji sa standardima Evropskog suda i nalazi da, po svemu sudeći, Srbija već duže vreme krši prava ljudi sa psihičkim i intelektualnim teškoćama. Izradu biltena finansijski su podržali Evropska unija i Institut za otvoreno društvo.

Za sadržaj biltena isključivo je odgovoran Beogradski centar za ljudska prava. Stavovi izneseni u njemu nikako se ne mogu smatrati stavovima Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Bilten je pripremio Bojan Gavrilović uz pomoć Aleksandre Tomić, Ane Janković i Imole Šoroš.

Dvadeset prvi godišnji (opšti) izveštaj Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja pored izveštaja o svojim posetama zemljama članicama Saveta Evrope, svake godine objavljuje i svoj opšti izveštaj, koji uglavnom sadrži informacije o aktivnostima i funkcionisanju Komiteta. Ipak, uvek postoji i deo izveštaja koji je posvećen nekoj temi od naročitog značaja za sprečavanje svih oblika zlostavljanja i zaštitu prava lica lišenih slobode. U tom delu CPT obično zauzima stavove prema nekom važnom pitanju, kreirajući na taj način CPT je zauzeo načelne stavove prema primeni mere zatvaranja u samicu i pristupu advokatu prilikom policijskog zadržavanja. U nastavku možete pročitati prevod odeljaka godišnjeg izveštaja Komiteta koji sadrže stavove i preporuke u vezi sa navedenim temama.

PRISTUP ADVOKATU KAO NAČIN SPREČAVANJA ZLOSTAVLJANJA

18. Mogućnost da pritvorene osobe imaju pristup advokatu predstavlja osnovnu garanciju protiv zlostavljanja. Postojanje takve mogućnosti imaće odvratajući efekat na one koji nameravaju da zlostavljaju pritvorene osobe. Dalje, advokat je u najboljoj situaciji da preduzme odgovarajuće korake ukoliko je do zlostavljanja zaista i došlo.

4

19. Da bi bilo potpuno delotvorno, pravo pristupa advokatu mora biti zajemčeno od samog početka lišenja slobode.¹ Zaista, CPT je u više navrata naglašavao da je period neposredno po lišenju slobode upravo onaj period kada je rizik od zastrašivanja i fizičkog zlostavljanja najveći. Dalje, pravo pristupa advokatu treba biti primenjivo od trenutka lišenja slobode, nezavisno od tačnog pravnog položaja osobe u pitanju, preciznije, uživanje ovog prava ne treba zavisiti od formalnog proglašenja određene osobe “osumnjičenim”. Na primer, u mnogim pravnim sistemima u Evropi, osobe mogu biti obavezne da prisustvuju, i borave u, policijskoj ustanovi određeno vreme u svojstvu “svedoka” ili radi obavljanja “informativnog razgovora”, CPT iz iskustva zna da takve osobe mogu biti u ozbiljnom riziku od zlostavljanja.

¹ Naravno, u zavisnosti od okolnosti slučaja u pitanju, pravo na pristup advokatu može postati operativno u još ranijoj fazi

Projekat “Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse” sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

20. Pravo na pristup advokatu treba da bude omogućeno svima koji su lišeni slobode, bez obzira koliko je „minoran“ prestup za koji su osumnjičeni. U brojnim zemljama koje je posetio CPT, osobe mogu biti lišene slobode nekoliko nedelja za takozvane „administrativne“ prekršaje. Komitet ne vidi opravdanje za lišavanje prava na pristup advokatu tih osoba. Dalje, Komitet je često nailazio na praksu da su osobe, koje su zapravo optužene za krivično delo, formalno pritvorene zbog administrativnog prekršaja, kako bi se izbegle mere zaštite koje se primenjavu prema osumnjičenima za izvršenje krivičnih dela; isključivanje određenih prekršaja iz polja primene prava na pristup advokatu neminovno donosi sa sobom rizik stvaranja ovakvih praznina.

21. Slično, pravo na pristup advokatu bi trebalo da se primenjuje, bez obzira na to koliko je „ozbiljan“ prekršaj za koji je pritvorena osoba osumnjičena. Zaista, osobe koje su osumnjičene za naročito ozbiljne prekršaje, mogu biti u najvećem riziku od zlostavljanja, te stoga i imati najveću potrebu za pristup advokatu. Zbog toga, CPT se suprotstavlja merama koje predviđaju sistematsko uskraćivanje pristupa advokatu za određeni period za pritvorene osobe koje su osumnjičene za određene kategorije prekršaja (npr. prekršaji predviđeni anti-terorističkim zakonodavstvom). Pitanje da li su ograničenja prava na pristup advokatu opravdana treba biti procenjivano od slučaja do slučaja a ne određivano kategorijom učinjenog prekršaja.²

5

22. CPT shvata da u izuzetnim slučajevima može biti nužno da se, na izvestan vremenski period, pritvorenoj osobi odloži pristup određenom advokatu. Međutim, ovo ne bi smelo dovesti do uskraćivanja prava na pristup advokatu u potpunosti tokom tog perioda. U takvim slučajevima, trebalo bi omogućiti pristup nekom drugom nezavisnom advokatu, u kojeg se može imati poverenje da neće ugroziti legitimne interese istrage. Potpuno je izvodljivo unapred organizovati odgovarajuće aranžmane za ovakve situacije, u saradnji sa lokalnom advokatskom komorom ili udruženjem pravnika.

23. Pravo na pristup advokatu za vreme policijskog pritvora mora da obuhvati pravo da se nasamo sa njim sastane. Posmatrano kao mera zaštite protiv zlostavljanja (za razliku od načina da se obezbedi pravično suđenje), neophodno je da advokat bude u direktnom fizičkom prisustvu osobe koja je pritvorena. To je jedini način obavljanja tačne procene fizičkog i psihičkog stanja

² Ovde bi se moglo uputiti na presudu Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Salduz protiv Turske (27. novembar 2008.) u kojoj je Sud našao da "...član 6. stav 1 (Evropske konvencije o ljudskim pravima) kao pravilo zahteva da pravo na pristup advokatu bude obezbeđeno...,osim ukoliko se ne pokaže, u svetlu naročitih okolnosti svakog pojedinačnog slučaja, da postoje ubedljivi razlozi za ograničenje ovog prava (stav 55).

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

te osobe. Takođe, ako sastanak sa advokatom nije privatan, pritvorena osoba se možda neće osećati slobodnom da otkrije način na koji je sa njom postupano. Ukoliko je jednom prihvaćeno da, izuzetno, određeni advokat ne može biti izabran od strane pritvorene osobe već je, umesto njega, izabran drugi advokat na osnovu unapred utvrđene procedure, CPT ne vidi potrebu za odstupanje od poverljivosti sastanaka advokata i te osobe.

24. Pravo na pristup advokatu takođe treba da obuhvati i pravo da advokat bude prisutan tokom bilo kog ispitivanja koje sprovodi policija i advokat treba da bude u mogućnosti da interveniše u toku ispitivanja. Prirodno, ovo ne treba da sprečava policiju da istog momenta počne ispitivanje pritvorene osobe koja je iskoristila svoje pravo na pristup advokatu, čak i pre nego što advokat dođe, ako je to opravdano krajnjom hitnošću stvari u pitanju; niti treba da isključi zamenu advokata koji ometa propisno sprovođenje ispitivanja. Stoga, ako se desi takva situacija, policija bi trebalo da bude odgovorna za svoje postupke.

25. Najzad, kako bi pravo na pristup advokatu za vreme policijskog pritvora bilo delotvorno u praksi, adekvatna mera bi trebalo da bude određena već u ovom ranom stadijumu krivičnog postupka za osobe koje nisu u mogućnosti da plate advokata.

PRIMENA MERE ZATVARANJA ZATVORENIKA U SAMICU

Uvod

53. Mera zatvaranja u samicu prisutna je u određenoj formi u svakom zatvorskom sistemu. Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni ili postupaka (nadalje: CPT) oduvek je poklanjao naročitu pažnju zatvoreniciima kojima je određena mera zatvaranja u samicu iz razloga što ona može imati izuzetno štetne efekte na mentalno, somatsko i socijano zdravlje lica kojima je određena.³

Štetni uticaj može biti neposredan, i povećava se u zavisnosti od dužine trajanja i neodređenosti završetka te mere. Najvažniji indikator štetnosti uticaja zatvaranja u samicu jeste znatno viši stepen samoubistava među zatvoreniciima koji su bili izloženi ovoj meri u odnosu na ostale zatvorenike. Naravno, mera zatvaranja u samicu kao takva otvara pitanja potencijalno vezana za zabranu mučenja i nečovečnih ili ponižavajućih kazni i postupaka. Povrh toga, ona može da stvori mogućnost za namerna zlostavljanja zatvorenika bez privlačenja pažnje drugih zatvorenika ili zatvorskog osoblja. Upravo iz ovih razloga, CPT smatra da je posebno važno da prilikom svake posete delegacija CPT intervjuiše lica koja izdržavaju meru zatvaranja u samicu da bi se mogli ispitati uslovi njihovog smeštaja i ophođenja prema njima, kao i da bi se proverio postupak za određivanje ove mere i njenog preispitivanja. U ovom odeljku Opšteg izveštaja CPT, iznosi kriterijume koje koristi za ocenjivanje sprovođenja mere zatvaranja u samicu. CPT veruje da je pomoću ovih kriterijuma moguće smanjiti broj slučajeva pribegavanja zatvaranju u samicu na apsolutni minimum, obezbediti da se ona koristi najkraći mogući period u onim slučajevima kad se ipak pribegne ovoj meri, da se svaki režim koji podrazumeva zatvaranje u samicu poboljša koliko je to moguće i garantovati postojanje postupaka koji će učiniti da upotreba ove mere podleže odgovornosti.

54. CPT smatra da izraz “zatvaranje u samicu” podrazumeva svako držanje zatvorenika odvojeno od ostalih zatvorenika, na primer na osnovu sudske odluke, ili na osnovu disciplinske sankcije izrečene unutar zatvorskog sistema, zatim na osnovu samice kao preventivne administrativne mere ili pak zbog zaštite samog zatvorenika. Lice lišeno slobode će se uglavnom

³ Istraživanje koje služi kao dokaz ovoj tvrdnji sažeto je u knjizi Sharon Shalev, „A Sourcebook on Solitary Confinement“ (Mannheim Centre for Criminology, London, 2008), dostupno u elektronskoj formi: www.solitaryconfinement.org

Projekat “Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse” sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

nalaziti samo u prostoriji, međutim u nekim državama ono će boraviti zajedno sa jednim ili dva zatvorenika, pa u svetlu toga ovaj odeljak izveštaja se jednako odnosi i na takve slučajeve.

Po pitanju zatvaranja u samicu maloletnih lica – praksi prema kojoj CPT ima izrazito velike rezerve – trebalo bi se podsetiti komentara CPT-a iznetih u 18. Opštem izveštaju.⁴

Ovaj odeljak se ne odnosi na slučajeve kada se zatvorenici izoluju iz medicinskih razloga, s obzirom da su osnove za uvođenje ove mere znatno drugačije prirode u tim slučajevima.

Principi

55. Sprovođenje zatvaranja u samicu dodatno ograničava već veoma ograničena prava lica lišenih slobode. Obzirom da ova dodatna ograničenja slobode nisu sastavni deo samog akta lišenja slobode, ona moraju biti posebno opravdana. Da bi se proverila opravdanost primene mere samice u pojedinačnom slučajevima, prikladno je upotrebiti tradicionalni test koji se temelji na odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima (Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda), a koji je zatim razvijen sudskom praksom Evropskog suda za ljudska prava. Skraćenica PZONN sažima ove testove.

- a) Proporcionalnosti: Svako dalje ograničavanje prava zatvorenika mora biti povezano sa stvarnom ili potencijalnom štetom koju je zatvorenik prouzrokovao ili će prouzrokovati njegovim/njenim radnjama (ili sa potencijalnom štetom kojoj je zatvorenik izložen) u zatvorskom okruženju. Imajući u vidu da zatvaranje u samicu predstavlja ozbiljno ograničenje prava zatvorenika kao i da je samo po sebi rizično za zatvorenike, stepen stvarne ili potencijalne štete mora biti barem podjednako ozbiljan i podoban da se na njega može odgovoriti ovom merom. Ovo načelo se ogleda na primer u činjenici da najveći broj država predviđa meru zatvaranja u samicu kao sankciju za najozbiljnije disciplinske prekršaje, s tim da princip proporcionalnosti mora biti ispoštovan prilikom svake primene ove mere. Što zatvaranje u samicu duže traje, razlog za njegovo određivanje mora biti važniji i više se mora činiti kako bi se osiguralo da postiže svoju svrhu.

⁴ Vidi CPT/Inf(2008) 25, paragraf 26

- b) Zakonitost: Sve dozvoljene vrste zatvaranja u samicu trebaju biti utemeljene u odredbama domaćih zakona koje moraju biti razumne. Te odredbe moraju biti saopštene u razumljivoj formi svakome ko bi eventualno mogao biti podvrgnut ovoj meri. Zakoni bi trebali naznačiti: tačne okolnosti u kojima određene vrste zatvaranja u samicu mogu da se primene; lica koja ih mogu primeniti; procedure koje trebaju biti ispoštovane od strane tih lica; pravo zatvorenika da upućuje predstavke u postupku određivanja mere samice; obavezu pružanja zatvoreniku obrazloženja, u najvećoj mogućoj meri, odluke o određivanju ove mere (podrazumeva se da u određenim slučajevima može postojati razumno opravdanje za zadržavanje određenih specifičnih detalja iz bezbednosnih razloga ili da bi se zaštitila prava trećih lica); postupak preispitivanja odluke o zatvaranju u samicu i njegovu učestalost i postupak po žalbi protiv donete odluke. Pravni režim za svaki pojedinačni oblik zatvaranja u samicu treba biti utemeljen u zakonu i svaki od režima mora biti jasno razgraničen jedan od drugog.
- c) Odgovornost: Potrebno je voditi evidencije o svim odlukama kojom je određeno zatvaranje u samicu i preispitivanjima donetih odluka. Ova evidencija bi trebala da sadrži dokaze o svim faktorima koji su uzeti u obzir prilikom donošenja odluka i o informacijama na kojima su oni zasnovani. Takođe bi trebalo da postoji evidencija o saradnji ili odbijanju saradnje zatvorenika u postupku određivanja mere. Nadalje, trebalo bi voditi detaljnu evidenciju o interakciji zatvorskog osoblja sa zatvorenicima u samici, uključujući i pokušaje osoblja da uspostave kontakt sa zatvorenikom i reakciju zatvorenika na takve inicijative.
- d) Neophodnost: pravilo da su dozvoljena jedino ograničenja neophodna za bezbedno i uredno zatvaranje zatvorenika uz pretpostavku pravičnosti jednako se primenjuje i na zatvorenike koji se nalaze na odsluženju mere zatvaranja u samicu. Shodno tome, za vreme sprovođenja zatvaranja u samicu ne bi trebalo da dođe do automatske suspenzije prava zatvorenika na posete, telefonske pozive, prepisku ili pristup resursima koji su inače dostupni zatvorenicima (kao što su npr. materijal za čitanje). Takođe, potrebno je da režim samice bude dovoljno fleksibilan u smislu da dozvoljava popuštanje ograničenja koja nisu neophodna u svakom pojedinačnom slučaju.
- e) Nediskriminacija: Nije samo neophodno da su sve relevantne okolnosti bile uzete u obzir prilikom odlučivanju o određivanju zatvaranja u samicu, već se pažnja mora posvetiti i obezbeđivanju da se irelevantne okolnosti ne uzimaju u obzir. Nadležni organi bi trebali obavljati monitoring svih vrsta zatvaranja u samicu da bi osigurali da one nisu

upotrebljene neproporcionalno, bez objektivnog i razumnog opravdanja, protiv određenog zatvorenika ili neke određene grupe zatvorenika.

Vrste zatvaranja u samicu i njihov legitimitet

Zatvaranje u samicu se koristi u četiri osnovne situacije. Svaka od njih ima svoj smisao i svaka vrsta bi trebalo da se posmatra drugačije:

a) Zatvaranje u samicu kao rezultat sudske odluke

U većini država, sudovi mogu odrediti zatvaranje u samicu na određeno vreme u interesu krivične istrage za lica koja se nalaze u pritvoru. Nadalje, u nekim zemljama zatvaranje u samicu predstavlja automatski deo pojedinih kazni ustanovljenih zakonom ili može biti naložena od strane suda kao deo kazne.

U pogledu određivanja zatvaranja u samicu od strane suda u toku izvršenja mere pritvora, očigledno je da mora postojati opravdanje u svakom pojedinačnom slučaju zasnovano na dokazima dovoljnim za držanje pritvorenog lica odvojenog od pojedinih zatvorenika, ili u nekim još izuzetnijim situacijama, odvojenim od drugih zatvorenika uopšte, i za ograničenje njegovih/njenih kontakata sa spoljnim svetom. Ovakvo postupanje je jedino opravdano u slučajevima kada treba primeniti zaštitu od stvarnog rizika po sprovođenje pravde, i ono mora biti u skladu sa garantijama navedenim u paragrafu 57.

CPT smatra da zatvaranje u samicu nikada ne bi trebalo da bude primenjivano kao deo kazne, niti bi trebalo da bude primenjivano na osnovu diskrecione ocene postupajućeg suda. U ovom kontekstu treba se prisetiti opšte prihvaćenog načela da se izvršiocima krivičnih dela kažnjavaju kaznom zatvora koja ne treba da služi nametanju dodatne kazne uvođenjem ograničenja koja nisu sastavni deo uobičajene zatvorske kazne. Zatvor, sam po sebi, predstavlja kaznu i potencijalno poštovanje kazne zatvora kao deo procesa kažnjavanja je neprihvatljivo. Može biti neophodno da se osuđeni zatvorenik podvrgne zatvaranju u samici na određeni vremenski period, ipak nametanje takvog režima treba biti u nadležnosti zatvorskih vlasti i ne bi trebalo da ulazi u katalog krivičnih sankcija.

b) Zatvaranje u samicu kao disciplinska sankcija

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Zabrana kontakata zatvorenika sa drugim zatvorenicima može se nametnuti posle sprovedenog disciplinskog postupka predviđenog zakonom, i to kao najozbiljnija disciplinska mera. Uviđajući opasnosti svojstvene ovoj sankciji, države određuju maksimalni period njenog trajanja. Ovaj period može varirati od nekoliko dana pa do mesec ili više. U nekim državama upravnicima zatvora dozvoljeno je da odrede zatvaranje u samicu za period koji je zakonom maksimalno dozvoljen, s tim da postoji mogućnost da neko sudsko telo odredi ovu meru u dužem trajanju. Najveći broj zemalja – mada ne sve – zabranjuje uzastopno određivanje zatvaranja u samicu.

Obzirom na potencijalno veoma štetne efekte zatvaranja u samicu, CPT smatra da princip proporcionalnosti nalaže da mera bude korišćena kao disciplinska kazna samo u izuzetnim slučajevima, kao poslednje sredstvo i to za najkraći mogući vremenski period. U mnogim zemljama Saveta Evrope postoji trend orijentisan ka smanjivanju maksimalnog trajanja kazne zatvaranja u samicu. CPT smatra da mera ne bi smela da traje duže od 14 dana za pojedinačni prekršaj, a poželjno bi bilo da traje čak i kraće.⁵ Nadalje, trebalo bi da postoji zabrana uzastopne primene disciplinske mere zatvaranja u samicu koja rezultira neprekidnim periodom usamljenja koji premašuje maksimalni period mere predviđen zakonom. Svaki prekršaj zatvorenika koji iziskuje ozbiljniju sankciju trebao bi se sankcionisati putem krivično-pravnog sistema.

c) Administrativna mera zatvaranja u samicu u preventivne svrhe

Zakon u većini evropskih zemalja dozvoljava da se na osnovu administrativne odluke zatvorenici smeste u samicu u slučajevima kada su ta lica prouzrokovala, ili je verovatno da će prouzrokovati, ozbiljnu štetu za treća lica ili predstavljaju ozbiljni rizik za bezbednost ili obezbeđenje zatvora. Ovakva mera može trajati od nekoliko sati, u slučaju izolovanog incidenta, pa do nekoliko godina u slučajevima kada se neki zatvorenici smatraju naročitu opasnim i nastavljaju da predstavljaju neposrednu opasnost.

Ovaj vid samice predstavlja potencijalno najduži vid zatvaranja i najčeće onaj sa najmanje proceduralnih garantija. Upravo zbog toga je neophodno da postoje pravila koja bi obezbedila da se ova mera ne koristi olako (npr. kao neposredan odgovor na svaki disciplinsku prekršaj koji čeka na odlučivanje), previše obimno ili previše dugo. Shodno tome, garantije opisane u paragrafu 57 moraju biti rigorozno primenjene.

⁵ Maksimalni period trajanja bi svakako trebalo da bude kraći u odnosu na maloletnike.

d) Zatvaranje u samicu u zaštitne svrhe

U svakom zatvorskom sistemu postoje zatvorenici kojima je neophodna zaštita od drugih zatvorenika. Ovakva potreba može se javiti usled prirode krivičnog dela koje su izvršili, njihove saradnje sa organima pravosuđa, rivaliteta unutar bandi, dugova unutar ili izvan zatvora ili zbog opšte ranjivosti osobe u pitanju. Dok se mnogi zatvorenici u opisanoj situaciji mogu uklopiti u opštu zatvorsku populaciju rizik koji nekima pretilo je takav da zatvorske vlasti mogu ispuniti svoju dužnost staranja o pojedincima pod svojom vlašću jedino kroz odvajanje ovih lica od drugih zatvorenika. Ovaj vid zaštite može se primeniti na zahtev samog zatvorenika ili kada zatvorska uprava odluči da je to neophodno. Ipak činjenica je da će ovim zatvorenicima biti izuzetno teško da se „oslobode“ ovakvog vida zaštite tokom izdržavanja zatvorske kazne, ili pak u slučaju sukcesivnih osuda na kaznu zatvora.

Države imaju obavezu da osiguraju bezbedno okruženje licima osuđenim na izdržavanje zatvorske kazne i trebaju pokušati da ispune ovu obavezu kroz omogućavanje socijalne interakcije među zatvorenicima u najvećem mogućem obimu u skladu sa održavanjem reda unutar ustanove. Zatvaranju u samicu u zaštitne svrhe bi se jedino trebalo pribegli u slučajevima kada apsolutno ne postoji drugi način da se garantuje bezbednost zatvorenika.

Odluka o određivanju zatvaranja u samicu: postupak i garantije

57. Da bi se obezbedilo da se zatvaranje u samicu primenjuje jedino u izuzetnim okolnostima i na najkraće moguće vreme, svako zatvaranja u samicu bi trebalo da ima poseban postupak određivanja i preispitivanja opravdanosti. CPT ovde predviđa šta se smatra odgovarajućim postupkom:

a) Zatvaranje u samicu u slučaju pritvora

Kao što je već navedeno, zatvaranje u samicu lica u pritvoru trebalo bi da se koristi umereno i samo onda kada postoji direktan dokaz u svakom individualnom slučaju da bi pretio ozbiljan rizik za sprovođenje pravde u slučajevima kada bi lice lišeno slobode bilo u kontaktu sa određenim pritvorenicima ili drugim licima uopšte. Odluka kojom se mera samice određuje pritvorenim licima trebala bi biti doneta u sudskom postupku otvorenom za javnost, sadržati što detaljnije obrazloženje i mogućnost izjavljivanja posebne žalbe. Ovakve odluke bi takođe trebale biti često preispitivane od strane

nadležnog suda da bi se osiguralo postojanje neprekidne potrebe za zatvaranjem u samicu.

b) Zatvaranje u samicu kao disciplinska sankcija

Razlog za izricanje zatvaranja u samicu kao kazne i njeno trajanje bi trebalo u potpunosti dokumentovati u spisima predmeta sprovedenog disciplinskog postupka. Ova evidencija treba da bude dostupna višem rukovodstvu i nadzornim telima. Takođe je neophodno da postoji delotvoran žalbeni postupak u kojem bi se mogla preispitati krivica i/ili izrečena kazna tako da pravovremeno utiče na položaj zatvorenika. Preduslov za ovo jeste raspoloživost pravne pomoći za zatvorenike koji se nađu u opisanoj situaciji.

Zatvorenici koji izdržavaju meru samice bi trebali da budu posećivani svakodnevno od strane upravnika zatvora ili drugih članova višeg rukovodstva, a odluke za okončanje mere bi trebale da budu donete čim se steknu uslovi za to s obzirom na stanje ili ponašanje zatvorenika. Potrebno je voditi evidencije ovakvih poseta i odluka koje se tim povodom donose.

c) Administrativna mera zatvaranja u samicu u preventivne svrhe

Ova vrsta mere može rezultirati u određivanju samice za veoma dugačak vremenski period, na osnovu administrativne odluke koja je često neodređena, a što još više pogoršava njene negativne posledice. Iz ovih razloga postoji potreba za strogom kontrolom. CPT smatra da bi administrativna mera zatvaranja u samicu trebala biti odobrena od strane najvišeg zaposlenog u zatvoru, a svaki slučaj nametanja ove mere u vanrednim slučajevima trebalo bi odmah prijaviti najvišem zaposlenom na dužnosti, dok se upravnik zatvora mora obavestiti u najkraćem mogućem roku. Zatvorsko osoblje koje je donelo odluku treba da napiše potpuni pisani izveštaj pre nego što se odjavi sa dužnosti. Ovaj izveštaj treba da sadrži razloge za određivanje mere, tačno vreme kada je ona određena i takođe gledišta zatvorenika, ukoliko ih je moguće utvrditi. Potrebno je voditi konstantni, pisani monitoring svih slučajeva u prvih nekoliko sati od početka sprovođenja mere, a lice bi trebalo da bude pušteno iz samice čim razlog za nametanje mere bude razjašnjen. U svim slučajevima u kojima mera traje duže od 24 časa, potrebno je potpuno preispitati sve aspekte slučaja u cilju opozivanja mere u najranijem mogućem roku.

Ukoliko postane jasno da će zatvaranje u samicu verovatno potrajati duži vremenski period, organ van zatvora u kojem zatvorenik izdržava kaznu – kao što je npr.

viši član uprave za izvršenje krivičnih sankcija - bi trebalo da se uključi u proces odlučivanja. Pravo žalbe nezavisnom organu bi takođe trebalo obezbediti. U slučaju da predlog za izricanje zatvaranja u samicu bude potvrđen, trebalo bi sazvati interdisciplinarnu konferenciju slučaja i pozvati zatvorenika da izjavi žalbu ovom telu. Glavni zadatak ovog organa je da napravi plan za zatvorenika u cilju rešavanja problema koji zahtevaju njegov boravak u samici. Između ostalog, ovaj organ takođe treba da ispita neophodnost određenih ograničenja postavljenih zatvoreniku, odnosno da li bi bilo moguće uspostavljanje ograničenog kontakta sa određenim zatvorenicima. Zatvorenik treba da dobije od ovog organa obrazloženu odluku u pisanoj formi sa poukom o pravnom leku. Nakon prve odluke, morala bi da postoji ponovna provera najmanje nakon mesec dana i posle toga najmanje na svaka tri meseca, gde bi se trebalo razmatrati da li se plan uspešno odvija ili je potrebno napraviti novi. Što više vremena lice ostaje u ovakvoj situaciji, neophodnije je temeljnije ispitivanje i korišćenje više resursa uključujući i one izvan zatvora, kako bi se omogućila (re)integracija ovog lica u glavnu zatvorsku zajednicu. Zatvorenik treba imati pravo da zahteva ponovno razmatranje odluke o njegovom zatvaranju u samicu u svako doba, kao i da dobije nezavisne izveštaje o takvom razmatranju. Direktor zatvora ili viši članovi uprave trebaju pridati naročitu važnost svakodnevnim posetama ovih zatvorenika i upoznati se sa individualnim planovima. Medicinsko osoblje takođe treba da obrati posebnu pažnju na zatvorenike koji se nalazi u ovakvim uslovima.

d) Zatvaranje u samicu u zaštitne svrhe

Bez obzira što slučajevi u kojima zatvorenik sam zahteva da bude izolovan u samici iz razloga bezbednosti potežu manje dilema nego kada je zatvaranje u samicu određeno od strane zatvorskog osoblja, oni ipak zaslužuju pažnju. U tom pogledu CPT smatra da sve alternative - uključujući premeštaj ugroženih ili problematičnih zatvorenika u drugi zatvor, odnosno medijaciju ili asertivni trening – bi trebalo iscrpeti, a zatvoreniku bi trebalo objasniti sve posledice odluke da zatraži smeštaj u samici iz razloga bezbednosti. Naravno, svaki zahtev zatvorenika koji se samovoljno podvrgao režimu samice da bude pušten iz nje, bi trebao biti razmotren i odobren ukoliko se to bezbedno može sprovesti.

Ona lica kojima je određeno zatvaranje u samicu u cilju zaštite protiv njihove volje bi trebala da imaju pravo da učestvuju u potpunosti u diskusiji prilikom donošenja odluke i da predlažu alternativna rešenja. Ova lica bi trebala dobiti puno objašnjenje donete odluke i mogućnost žalbe protiv takve odluke. Odluku je potrebno redovno

preispitivati tako da mera samice može biti okončana čim prestanu razlozi za njeno sprovođenje.

Materijalni uslovi u samici

58. Ćelije koje se koriste kao samice trebaju da ispunjavaju iste minimalne standarde kao one propisane za smeštaj drugih zatvorenika. Prema tome, one trebaju biti adekvatne veličine, da imaju kako prirodno tako i veštačko svetlo (u oba slučaja dovoljne jačine za čitanje), da budu opremljene adekvatnim grejnim i ventilacionim sistemom. Takođe, trebaju biti opremljene sredstvom komunikacije sa zatvorskim osobljem. Licima smeštenim u samicama se treba obezbediti zadovoljenje prirodnih potreba na pristojan način i u svakom trenutku, kao i mogućnost tuširanja barem onoliko često koliko je to dozvoljeno drugim zatvorenicima. Ovim licima treba omogućiti nošenje standardne zatvorske odeće i hrana koja im se dostavlja treba biti standardna zatvorska hrana, uključujući specijalnu ishranu kada je to neophodno. Prostor predviđen za vežbanje treba biti dovoljno veliki da vežbanje bude moguće i treba da pruža zaštitu od vremenskih prilika.

59. Veoma često delegacije CPT-a nalaze da jedan ili više ovih osnovnih zahteva nisu zadovoljeni, pogotovo u pogledu onih lica kojima je samica izrečena kao disciplinska sankcija. Na primer, ćelije koje se koriste kao samice se nekada nalaze u podrumskim prostorijama u kojima nema adekvatnog pristupa prirodnoj svetlosti, ventilacije i koji su skloni vlazi. Nije neobično da su ćelije suviše male, nekad čak veličine 3-4m², s tim u vezi CPT naglašava da bi svaka ćelija manja od 6m² trebala biti povučena iz upotrebe u svrhe zatvorskog smeštaja. Prostori koji su predviđeni za vežbanje su takođe često neadekvatni.

60. Česta je praksa da su ćelije u kojima se smeštaju zatvorenici kojima je zatvaranje u samicu izrečeno kao kazna, opremljene oskudnim nameštajem koji je često pričvršćen za pod. Ipak, ove ćelije bi trebale biti opremljene barem sa stolom, stolicom ili klupom podobnom za sedenje tokom dana, odgovarajućim krevetom i posteljinom.

U pogledu ćelija koje se koriste za smeštaj lica kojima je mera zatvaranja u samicu izrečena po nekom drugom osnovu, CPT smatra da one trebaju biti nameštene na isti način kao i standardne zatvorske ćelije.

Režimi zatvaranja u samicu

61. Kao i po pitanju svih drugih režima koji se primenjuju na zatvorenike, vodeći princip je da zatvorenici koji se smeštaju u samice ne trebaju biti podvrgnuti većim ograničenjima od onih koji su neophodni za njihovo bezbedno i uredno zatvaranje. Dalje, treba uložiti poseban napor u cilju unapređenja režima onih zatvorenika koji borave u samici duži vremenski period kako bi se minimizirala šteta koju ova mera može da prouzrokuje. Pristup „sve ili ništa“ ovom pitanju nije neophodan. Svako konkretno ograničenje treba primeniti jedino ukoliko je odgovarajuće procenjenom riziku pojedinog zatvorenika. Takođe, kao što je već napomenuto, treba postojati jasno razlikovanje između režima koji se koriste na licima zatvorenim u samici, u zavisnosti od vrste zatvaranja u samicu u pitanju.

- a) **Zatvorenike zatvorene u samici kao deo mere pritvora određene od strane suda** treba tretirati što je više moguće jednako kao druga lica koja se nalaze u pritvoru, sa primenom dodatnih ograničenja samo ukoliko je to strogo neophodno za sprovođenje pravde.
- b) **Lica kojima je zatvaranje u samicu određeno kao disciplinska kazna** ne treba nikada potpuno lišiti kontakta sa članovima porodice, svako ograničenje takvih kontakata treba biti određeno samo kada je prekršaj povezan sa takvim kontaktima. Ne treba im se uskratiti kontakt sa advokatom. Treba im omogućiti minimum 1 sat fizičke rekreacije na otvorenom svakoga dana i to od prvog dana smeštaja u samicu, a takođe ih treba ohrabriti da ovu mogućnost iskoriste. Takođe, treba im omogućiti pristup razumnom izboru materijala za čitanje (koji, na primer, ne treba biti ograničen na religiozne tekstove). Od ključne je važnosti da imaju neku stimulaciju koja bi im pomogla u očuvanju mentalnog zdravlja.
- c) **Lica kojima je zatvaranje u samicu određeno iz preventivnih razloga** treba da imaju individualno određen režim, u skladu sa razlozima izricanja ove mere. Ovaj režim treba da obezbedi maksimalni kontakt sa drugim licima, pogotovo zatvorskim osobljem, ali i, čim bude moguće, sa drugim odgovarajućim zatvorenicima, kao i da im omogući što veći broj aktivnosti da im upotpune dan. Zatvorsko osoblje bi trebalo da ih ohrabri da učestvuju u tim aktivnostima kao i da im omogući kontakt sa spoljnim svetom. Tokom

celokupnog perioda smeštaja u samici ove vrste, osnovni cilj treba biti usmeren ka tome da se zatvorenik ubedi da se ponovno uključi u opšti zatvorski režim.

- d) **U pogledu lica koja su zatvorena u samicu iz zaštitnih razloga**, potrebno je pronaći balans između toga da ova mera postane suviše atraktivna zatvorenicama sa jedne strane, ali i da ograničenja kojima su ova lica izložena budu svedena na minimum. Svakako, od početka primene ove mere treba preduzeti korake usmerene ka reintegraciji lica prema kome se mera primenjuje što je pre moguće, ukoliko postane jasno da je ovom licu potrebno duže trajanje zaštite, a nema drugog rešenja, treba raditi na poboljšanju režima. Posebne napore je potrebno uložiti radi identifikovanja drugih zatvorenika sa kojima zatvorenik u pitanju, može bezbedno da se druži, kao i situacija u kojima je moguće da ovo lice bude pušteno iz ćelije.

Uloga osoblja koje pruža zdravstvenu zaštitu prilikom zatvaranja u samicu

62. Lekari koji se nalaze na službi u zatvorima postupaju kao privatni lekari zatvorenika i obezbeđenje postojanja pozitivnog odnosa doktor-pacijent među njima, predstavlja važan faktor u očuvanju zdravlja i dobrobiti zatvorenika. Praksa zatvorskih lekara koja se sastoji u ocenjivanju da li je zatvorenik sposoban da izdrži zatvaranje u samicu kao kaznu (ili bilo koju drugu vrstu mere samice koja je nametnuta protiv zatvorenikove volje) teško da može da promoviše ovakav odnos. Ovo je prepoznato u Preporuci Komiteta Ministara iz 2006. godine na Revidirana zatvorska pravila, zaista odredba u prethodnoj verziji Pravila koja je obavezivala zatvorskog lekara da potvrdi da je zatvorenik sposoban da izdrži kaznu je sada uklonjena. CPT smatra da medicinsko osoblje nikada ne treba da učestvuje u bilo kom delu procesa donošenja odluka koji dovodi do nametanja bilo kog oblika zatvaranja u samicu, osim kada se ova mere primenjuje iz medicinskih razloga.

63. Sa druge strane, osoblje koje pruža zdravstvenu zaštitu treba da bude veoma pažljivo u postupanju sa licima koji se nalaze u samicama. Ono treba biti obavješteno o svakom smeštanju u samicu, treba da poseti zatvorenika odmah posle smeštanja a kasnije redovno, najmanje jednom dnevno, kao i da im pruže brzu medicinsku pomoći i lečenje prema potrebi. Osoblje koje pruža zdravstvenu zaštitu treba da obavesti upravnika zatvora kada je zatvorenikovo zdravlje ozbiljno ugroženo time što se nalazi u samici.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Zaključak

64. Cilj CPT-a prilikom postavljanja ovih standarda bio je da minimalizuje praksu zatvaranja u samicu u zatvorima, ne samo iz razloga mentalne, somatske i socijalne štete koju ova mera može da nanese zatvorenicima, već i imajući u vidu priliku koju može da priušti za sprovođenje namernog zlostavljanja. CPT smatra da zatvaranje u samicu treba biti nametnuto jedino u izuzetnim okolnostima, kao zadnje sredstvo i na najkraći mogući period.

Zatvorenici koji izdržavaju meru zatvaranja u samicu trebaju biti smešteni u pristojnim uslovima. Dalje, ova mera treba sadržati minimalna ograničenja nad zatvorenicima u skladu sa svojim ciljem i ponašanjem zatvorenika i treba uvek biti praćena snažnim naporom osoblja da reši osnovne probleme koji su doveli do izricanja ove mere. Preciznije, režim u samicama treba da bude što je moguće pozitivniji i usmeren na rešavanje onih faktora zbog kojih je ova mera i izrečena. Povrh toga, pravne i praktične garancije trebaju biti sastavni deo procesa donošenja odluka u pogledu izricanja i preispitivanja mere zatvaranja u samicu.

Garantovanje da zatvaranje u samicu uvek predstavlja srazmeran odgovor na teške situacije u zatvorima promovisaće pozitivan odnos između osoblja i zatvorenika i ograničiti štetu nanetu upravo onim licima koja se često već nalaze među najuznemiravanijim članovima zatvorske populacije.

KAŽNJAVANJE POČINILACA ZLOSTAVLJANJA U SRBIJI - POJEDINAČNI PROPUSTI ILI SISTEMSKI NEDOSTATAK

Komentar slučaja: STANIMIROVIĆ PROTIV SRBIJE

(Predstavka br. 26088/06)

Presuda od 18.10.2011.

Činjenice:

Zoran Stanimirović je uhapšen 10 februara 2001 i odveden u policijsku stanicu u Smederevu gde je priznao učestvovanje u ubistvu nakon što je pretučen od strane policijskih službenika. Izveden je pred istražnog sudiju 13. februara 2001. godine, bez prilike da se sa advokatom nasamo konsultuje. Tom prilikom je potvrdio sudiji svoj iskaz prethodno dat policiji, i požalio se da ga je policija pretukla. Pregledom u bolnici sprovedenim istog dana ustanovljeno je da ima polomljeno rebro i modrice po grudima. Sledeći put kada je izveden pred istražnog sudiju 14.februara 2001., njegov advokat nije bio prisutan. G. Stanimirović je 17. februara vraćen u policijsku stanicu i ponovo pretučen. Tada je zadobio potres mozga i modrice na glavi, što je i ustanovljeno lekarskim izveštajem, o čemu je obavesthen istražni sudija. 19.februara 2001. G. Stanimirović je još jednom bio ispitivan od strane istražnog sudije bez prisustva advokata. Tek kada je četvrti put 16.marta 2001. izveden pred istražnog sudiju u prisustvu advokata je povukao svoje priznanje. Advokat podnosioca predstavke je podneo krivičnu prijavu protiv neidentifikovanih službenika kriminalističke policije zajedno sa lekarskim izveštajima. Javni tužilac je odlučio da ih krivično ne goni, i obavestio advokata da u roku od osam dana može da pokrene supsidijarno krivično gonjenje, što advokat nije učinio. Okružni sud u Smederevu je 04. novembra 2002. godine podnosioca predstavke osudio na četrdeset godina zatvora, nakon čega je Vrhovni sud ukinuo presudu i vratio predmet na ponovno suđenje prvostepenom sudu radi utvrđivanja zlostavljanja podnosioca predstavke, kao i utvrđivanja da li to čini njegove izjave nedopuštenim. Na ročištu je podnosilac predstavke detaljno opisao kako su ga zlostavljali i po prvi put imenovao učinioce. Ova saznanja prosleđena su javnom tužiocu radi krivičnog gonjenja, koje je izjavilo da je krivična prijava po istom pitanju odbačena 2001. godine i da nema nameru da se istim predmetom ponovo bavi. Okružni sud je doneo odluku da je podnosilac

19

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

predstavke izvršio ubistvo i osudio ga na četrdeset godina zatvora. Sud nije uzeo u obzir izjave koje je podnosilac predstavke dao pred policijom 10. i 17. februara 2001 iz razloga što je ustanovljeno da je bio pretučen, ali je uzeo u obzir izjave koje je dao pred istražnim sudijom 13.,14. i 19. februara iste godine iz razloga što je tim psihijatara ustanovio da se njegov strah morao smanjiti do dana davanja izjave pred sudom. Iako se podnosilac predstavke zahtevao koristila sam glagol žaliti se, iz razloga što je uputio žalbu sudu da sud treba da izuzme i njegove izjave date pred sudom, Vrhovni sud je 13. maja 2005.godine potvrdio prvostepenu presudu. Podnosilac predstavke se ponovo žalio, nakon čega je Vrhovni sud pred drugim većem, 14. aprila 2006. godine potvrdio drugostepenu presudu. Podnosilac predstavke je 03. novembra 2006. godine podneo krivičnu prijavu javnom tužiocu protiv šestorice policajaca u vezi sa događajima iz februara 2001. godine. Javni tužilac je početkom 2007. godine doneo odluku da nema mesta sprovođenju krivičnog gonjenja, o čemu podnosilac predstavke nije bio obavešten. Ceo spis je navodno uništen 2010. godine. U martu 2011. godine podnosilac predstavke i njegov advokat podneli su zahtev za ponavljanje krivičnog postupka. Viši sud je odbio zahtev 17. marta 2011. godine dok je Apelacioni sud potvrdio presudu Višeg suda.

Relevantno domaće pravo:

Krivični zakonik iz 1977.godine: član 65 – iznuđivanje iskaza, član 66 – mučenje.

Zakonik o krivičnom postupku iz 2001.godine: član 20 – delanje Javnog tužioca ex officio, član 61 – pravo na privatnu tužbu, član 414 – ponovno vođenje postupka ukoliko Ustavni sud ili Međunarodni sud ukažu na povredu prava osuđenog lica tokom trajanja postupka.

Dopuštenost:

Podnosilac predstavke se žalio da su ga tukli palicom za bejzbol, da je više puta uboden, da su mu genitalije izlagali električnim šokovima i da je bio izložen pretnjama smrću i gušenju plastičnom kesom za vreme ispitivanja u policiji 10. i 17. februara 2001.godine, kao i na odsustvo delotvorne istrage u pogledu njegovog zlostavljanja. Vlada Srbije je tvrdila da je ova pritužba nekompatibilna *ratione temporis* (vremenska nadležnost) ili neblagovremena ili nedopuštena zbog neiscrpljenosti raspoloživih pravnih lekova (s obzirom na propust podnosioca predstavke da preuzme supsidijarno krivično gonjenje 2001. godine).

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

U pogledu vremenske nadležnosti Evropski sud za ljudska prava našao je da iako se ovaj događaj dogodio pre nego što je Konvencija stupila na snagu u Srbiji, prema čemu je ni ne obavezuje, ima osnova zasnivanje nadležnosti po osnovu nesprovođenja adekvatne istrage po zahtevu podnosioca predstavke⁶. Naglašeno je da ukoliko postoji nova pouzdana tvrdnja ili dokaz koje mogu da pomognu sprovođenje istrage državni organi imaju obavezu da preduzmu dalje istražne radnje.⁷ Konačno, Sud je naveo da je odluka domaćeg suda u decembru 2004. godine kojom je utvrđeno da je podnosilac predstavke bio zlostavljan, oživela obavezu sprovođenja istrage.

Po pitanju neblagovremenosti, Vlada je smatrala da tužba Evropskom sudu nije podneta u roku, s obzirom da je proteklo više od šest meseci od dana donošenja pravnosnažne presude, koliko je predviđeno članom 35. stav 1 Konvencije. Evropski sud nalazi da je došlo do oživljavanja obaveze države da sprovede istragu nakon ratifikacije Konvencije 2004. godine i odluke domaćeg suda kojom je utvrđeno zlostavljanje iste godine. Period koji se razmatra je decembar 2004. i maj 2006. kada je predstavka podneta Evropskom sudu. S obzirom da podnosilac predstavke nije bio obavešten o toku istrage niti o tome da se krivična istraga neće sprovoditi, postavlja se pitanje kada je podnosilac predstavke u stvari postao svestan ili trebao postati svestan da je istraga o navodima zlostavljanja nedelotvorna, odnosno kada počinje da teče rok od 6 meseci. Sud je ovde zaključio da „*relativno kratak period o kome je reč nije dovoljan Sudu da zaključi da je podnosilac predstavke trebalo da bude svestan nedelotvornosti istrage više od 6 meseci pre podnošenja predstavke u maju 2006.godine.*“ (stav 33) te ovu primedbu Vlade takođe odbija.

Po pitanju (ne)iscrpljenosti domaćih pravnih sredstava, Evropski sud je smatrao da propust podnosioca da pokrene supsidijarno krivično gonjenje 2001 godine nebitan s obzirom da je obaveza istrage oživela 2004 godine. Takođe javno tužilaštvo je 2004. godine našlo da se odluka o krivičnom gonjenju može ponovo razmotriti, ali s tim u vezi nije ništa preduzeto. Podnosilac predstavke pokušavao je da pokrene krivično gonjenje 2006. godine dok je javno tužilaštvo 2007. našlo da nema mesta krivičnom gonjenju i nije ga obavestilo o toj odluci.

⁶ Sud je u stavu 28 naveo svoju raniju praksu po kojoj je „procesna obaveza sprovođenja istrage prerasla u posebnu i samostalnu obavezu koja može da obaveže tuženu državu čak i kada je smrt nastupila pre ratifikacije“ (Predmet Šilih protiv Slovenije br. predstavke 71463/01 stav 159, presuda 9 april 2009)

⁷ Sud se ovde pozvao na predmet Brecknell protiv Ujedinjenig Kraljevstva, br. Predstavke 32457/04, stav 71., presuda 27. novembar 2007. godine koji se bavio povredom člana 2 tj. prava na život. Treba imati u vidu da se procesne obaveze sprovođenja istrage povodom povrede člana 2 i 3 slično primenjuju. (stav 28)

Imajući u vidu gore navedeno Evropski sud nalazi da se ova pritužba ne može proglasiti nedopuštenom zbog neiscrpljenosti, te se i ova primedba Vlade odbija.

Sud konstatuje da je pritužba u vezi sa *procesnim aspektom* člana 3 Konvencije osnovana te je proglašava dopuštenom, s obzirom da prema Konvenciji, država mora reagovati, odnosno istraga mora početi, ukoliko postoji zvanična pritužba, odnosno ukoliko postoje jasne indikacije da je došlo do mučenja.

Osnovanost:

Član 3 - U konkretnom slučaju, i pored činjenice da je u krivičnom postupku protiv podnosioca predstavke utvrđeno da je on mučen u februaru 2001. godine i da su mogući učinioci identifikovani, krivična istraga nije sprovedena, prema tome Sud smatra da je došlo do povrede člana 3. Konvencije.

Član 6, stav 1. – Sud smatra da je došlo do povrede člana 6, stav 1 Konvencije, s obzirom na uticaj izjava koje je podnosilac pritužbe dao pred istražnim sudijom na ishod postupka. Upotreba tih izjava čine, prema mišljenju Evropskog suda, postupak nepravičnim iz razloga što je te izjave, kao i priznanje, dao usled zlostavljanja kojem je bio izložen u policijskoj stanici, kao i iz straha da bi se to moglo ponoviti. Sud se u obrazloženju poziva na brojne presude kao što su *Heglas protiv Republike Češke* broj 5935/02, stav 84, u vezi sa greškama domaćeg suda kojima su povređena prava zaštićena Konvencijom, *Khan protiv Ujedinjenog Kraljevstva* broj 35394/97, stav 34, u vezi sa pravičnošću postupka pred domaćim sudom, *Gäfgen protiv Nemačke* broj 22978/05, stav 166, u vezi sa upotrebom dokaza pribavljenih mučenjem ili drugim nečovječnim postupanjem, *Harutyunyan protiv Armenije* broj 36549/03, stav 65, u vezi sa opravdanim strahom od ponovnog zlostavljanja, *Hacı Özen protiv Turske* broj 46286/99, stav 102. u vezi sa nemogućnošću konsultacije sa advokatom.

Komentar

Slučaj *Stanimirović protiv Srbije* osvetljava dva systemska problema koji danas postoje u Republici Srbiji, a koji se odnose na kažnjavanje i prevenciju zlostavljanja.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Prvi se odnosi na odsustvo delotvorne istrage nakon tvrdnji o zlostavljanju. Naime, 2001. i 2004. godine javni tužilac je olako odbacio mogućnost postojanja zlostavljanja iako je imao medicinske nalaze koji potvrđuju optužbe, pa čak i odluku Okružnog suda koja navodi da je do zlostavljanja zaista i došlo. Sa ovakvim dokazima, ova situacija se ne može objasniti drugačije nego manjkom volje tužilaštva da istragu sprovede i počinioce adekvatno kazni. U vezi sa tim, takođe je očigledna mogućnost policije da izvede osumnjičenog iz pritvora u policijsku stanicu i tamo ga zlostavlja. Okružni sud se nije bavio time kako je policija uspela da zlostavlja osumnjičenog dok se on nalazio u pritvoru. Razmatranje tog pitanja bi, pored prekoračenja nadležnosti policije, moralo da obuhvati i odgovornost zatvorske uprave.

Problem vezan za (ne)sprovođenje delotvorne istrage vidljiv je i danas. Na primer, uprkos postojanju snimka koji ukazuje na zlostavljanje romskog mladića u policijskoj stanici u Vršcu u novembru 2011. godine nadležno tužilaštvo odustalo je od krivičnog gonjenja nakon čega je troje policajaca vraćeno na posao⁸. Slično, u predmetu koji se završio poravnanjem pred Evropski sudom, nadležni organi su uporno odbijali da sprovedu istragu o okolnostima smrti g. Petkovića koji je preminuo u KPZ Zabela u Požarevcu 2005 godine uprkos postojanju brojnih povreda na njegovom telu utvrđenih autopsijom i svedočenju očevica da su zatvorski čuvari neopravdano tukli g Petkovića koji je bio u lošem zdravstvenom stanju.⁹ Još jedna sličnost između predmeta Stanimirović i Petković jeste neobaveštavanje oštećenih lica o toku istrage. Naime u oba predmeta javni tužilac uopšte nije obavestio oštećene da nema mesta pokretanju krivične istrage, a samim tim ni o razlozima za takvu odluku.¹⁰ Uvid javnosti u sam tok istrage je, prema praksi Evropskog suda, veoma bitan da bi se sprečile sumnje u postojanje dosluha ili tolerisanja krivičnih dela. U svakom slučaju, žalilac mora imati efektivan pristup istražnom postupku u svim slučajevima (stav 40)¹¹. Tako je u predmetu *Karanda protiv Bugarske* značajan element prilikom utvrđivanja nepostojanja delotvorne zvanične istrage bila činjenica da više od dve godine istražni organi nisu na odgovarajući način obavestili gospođu Karanda o rezultatima istrage i da ona, usled toga, nije bila u stanju da efikasno ospori nalaze takve istrage i zaštititi svoje legitimne interese.¹² Još jedan slučaj zlostavljanja koji se dogodio pri kraju 2011 godine zaslužuje pažnju.

⁸ <http://www.vesti-online.com/Vesti/Hronika/181981/Policijci-batinasi-se-vratili-na-posao>

⁹ Vidi Odluku Petković protiv Srbije, predstavka br. 31169/08 od 6. decembra 2011. godine dostupna na srpskom jeziku na http://www.zastupnik.mpravde.gov.rs/images/petkovic_o_31169-08.pdf

¹⁰ Vidi stav 20 u presudi Stanimirović i stav 14 u odluci Petković

¹¹ Takođe vidi Standarde Evropskog komiteta za sprečavanje mučenja Saveta evrope (CPT), izdanje za 2010. godinu, strana 88 stav 36

¹² *Karanda protiv Bugarske*, predstavka br. 69180/01, presuda od 7 oktobra 2010 godine stav 67. U pitanju je povreda člana 2 zbog ubistva jednog mladića prilikom pokušaja bekstva iz policijske stanice.

OPEN SOCIETY INSTITUTE

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Naime, Zaštitnik građana prilikom posete KPZ Požarevac utvrdio je da je jedan osuđenik bio izložen mučenju 24 decembra 2012 godine u VII paviljonu od strane službenih lica o čemu je doneta i odgovarajuća preporuka.¹³ Prema saznanjima Beogradskog centra za ljudska prava tužilaštvo je pokrenulo istragu ali nije utvrdilo identitet odgovornih službenih lica. I u ovom slučaju, ukoliko u dogledno vreme tužilaštvo ne preduzme odgovarajuće radnje te utvrdi i procesuirala odgovorna službena lica ili, pak, ne dokaže da je preduzelo sve raspoložive mere ali da su objektivne okolnosti takve da je rešavanje slučaja nemoguće (što je manje verovatno) otvoriće se pitanje odgovornosti Republike Srbije zbog nesporovođenja delotvorne istrage po navodima o zlostavljanju.

Interesantno je navesti da je Vlada Srbije u postupku pred Evropskim sudom, kako bi pobila da je obaveza sprovođenja delotvorne istrage u predmetu Stanimirović „oživelala“ nakon odluke Okružnog suda 2004 godine, iznela argument da nije bilo novih relevantnih informacija koje bi nalagale sprovođenje istrage, jer su imena navodnih počinitelaca utvrđena 2004. godine mogla lako biti utvrđena još 2001. godine. Ovaj argument je imao potpuno suprotan efekat jer je, prema rezonovanju Evropskog suda, pojačao sumnju u delotvornost istrage, „više nego bilo šta drugo“ (stav 29 presude).

Drugi problem odnosi se na korišćenje dokaza pribavljenih mučenjem tzv. plodova otrovnog drveta. Zabrana korišćenja priznanja ili iskaza pribavljenih mučenjem ima dvojaku svrhu. Naime, proglašavanje takvih iskaza tj. priznanja neprihvatljivim uklanja se važan razlog za korišćenje mučenja tako što samo pribegavanje mučenju čini besmislenim. Shodno tome ono proizvodi snažan preventivni efekat. S druge strane, s obzirom da su iskazi ili priznanja pribavljeni mučenjem obično nepouzdana bilo bi nepravilno koristiti ih kao dokaz (naročito protiv optuženog u krivičnom postupku) jer bi to nanelo štetu integritetu sudskog postupka.

U ovom predmetu je do izražaja došlo odbijanje domaćeg suda da iz dokaza izuzme izjave koje je podnosilac predstavke dao pred istražnim sudijom uprkos vremenskoj bliskosti mučenja i davanja iskaza i realnoj mogućnosti da opet završi u rukama policije koja ga je zlostavljala (policija je uspela da nastavi da ga zlostavlja i nakon što mu je određen pritvor). Uprkos postojanju psihijatrijskog veštačenja, teško je poverovati da „*se strah podnosioca predstavke morao smanjiti do datuma kada se pojavio pred istražnim sudijom*“ (stav 17). Ovo

¹³ Vidi preporuku Zaštitnika građana 12 – 3630 / 11 od 31.01.2012. godine

naročito ako se ima u vidu vremenska bliskost zlostavljanja i pojavljivanja pred istražnim sudijom bez prisustva advokata.

Evropski sud je ovde ponovio svoj stav iznet u predmetu *Gefgen protiv Nemačke* da korišćenje **priznanja** tj. prihvatanje iskaza pribavljenih **mučenjem** ili **drugim oblikom zlostavljanja** kao dokaza pri utvrđivanju relevantnih činjenica u krivičnom postupku čine postupak nepravičnim u celini bez obzira na dokaznu vrednost iskaza i na to da li je njihovo korišćenje bilo presudno za izricanje osuđujuće presude. Dakle, prihvatanjem ovih izjava sud je bacio senku sumnje na celokupan krivični postupak.

Iako treba pohvaliti postupanje Okružnog suda u Smederevu koji je 2004 godine utvrdio da je došlo do zlostavljanja, možemo zaključiti da je to ipak nije dovoljno iz razloga što su izjave dobijene mučenjem korišćene u sudskom postupku i što istraga o mučenju nije sprovedena i počinioци nisu kažnjeni. Da bi se postigao pomak u pogledu poštovanja zabrane zlostavljanja u budućnosti neophodno je veće angažovanje i saradnja između svih aktera u krivičnom postupku. Konačno, čini se da je, imajući u vidu pomenuti manjak volje da goni počinioce zlostavljanja i predstojeće uvođenje modela tužilačke istrage koje tužilaštvu daje glavnu ulogu u utvrđivanju činjenica, najveća uloga i odgovornost za promenu odnosa prema pojavama zlostavljanja leži upravo na organu gonjenja tj. javnom tužilaštvu.

**MALI KORAK ZA EVROPSKI SUD ALI VELIKI ZA LJUDE SMEŠTENE U USTANOVAMA SOCIJALNE
ZAŠTITE**

Komentar slučaja: STANEV PROTIV BUGARSKE

(Predstavka br. 36760/06)

Presuda od 17. 01. 2012.

Činjenice:

Podnosilac predstavke, Rusi Kosev Stanev, bugarski je državljanin rođen 1956. godine. Godine 2000. i 2001. bugarski sudovi delimično su lišili g. Staneva poslovne sposobnosti na osnovu dijagnoze shizofrenije od koje je bolovao od 1975. godine zato što nije bio sposoban da na adekvatan način brine o sebi ili razume posledice svog delovanja. Godine 2002. stavljen je pod delimično starateljstvo javnog službenika s obzirom da niko od srodnika nije želeo da bude staratelj. Bez konsultacije sa g. Stanevom staratelj ga je 10.12.2002. godine smestio u Dom za osobe s psihičkim poremećajima, na izolovanu planinsku lokaciju u blizini sela Pastra. Od tada g. Stanev boravi u navedenoj ustanovi čiji je direktor njegov zakonski staratelj. Ustanovu je mogao da napusti samo uz odobrenje direktora. Kada se jednom prilikom nije vratio direktor je kontaktirao policiju nakon čega je bio vraćen u ustanovu.

Evropski komitet za sprečavanje mučenja i nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja (CPT) u svojim službenim posetama ustanovi u pitanju 2003. i 2004. godine utvrdio je da su uslovi u ovom objektu, koji je izgrađen 20-ih godina prošlog veka, nehumani i ponižavajući. CPT je utvrdio da su zgrade bile ruinirane, u njima nije bilo tekuće vode, toaleti, smešteni u dvorištu, bili su u žalosnom stanju. Grejanje je bilo neadekvatno, kao i ishrana, koja nije sadržala ni mleko ni jaja, a retko je bilo dostupno i voće ili povrće. Nikakve terapijske aktivnosti nisu bile pružene i štićenici su bili prepušteni pasivnim, monotonim životima. Povrh svega, čista odeća nije vraćana istim osobama koji su je predali na pranje. Poboljšanja uslova u domu nisu učinjena sve do 2009. godine.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

G. Stanev je pokušao da poslovnu sposobnost vrati u novembru 2004. Neuspešno je pokušao da poništi odluku o delimičnom lišenju poslovne sposobnosti tako što je tražio od gradonačelnika Rile da podnese zahtev sudu. Njegovu molbu gradonačelnik je odbio uz obrazloženje da takav zahtev može podneti jedino staratelj g. Staneva. On je takođe, nekoliko puta neuspešno tražio od svog staratelja poništenje ovakve odluke. Dana 31. avgusta 2006. godine privatno psihijatrijsko veštačenje je pokazalo da je dijagnoza shizofrenije u slučaju g. Staneva bila pogrešna, ali da je bio zavisn od alkohola, čiji simptomi se mogu pomešati sa shizofrenijom. Takođe je utvrđeno da se njegovo duševno stanje popravilo, da nije bilo opasnosti od pogoršanja, a direktor doma je smatrao da se g. Stanev može reintegrirati u društvo. S druge strane, njegovo zdravlje je bilo oštećeno njegovim ostankom u domu gde je postojao rizik od njegove institucionalizacije.

Po čl. 3. i čl. 13. Evropske konvencije, g. Stanev žalio se na uslove života u Domu Pastra. Takođe se žalio po čl. 5. st. 1., 4. i 5. Evropske konvencije da je bio nezakonito i proizvoljno lišen slobode kroz smeštaj u dom protivno svojoj volji te da je suprotno bugarskim zakonima njemu bilo onemogućeno da traži da se takvo postupanje sudski ispita. Konačno, žalio se da su ograničenja režima starateljstva, uključujući i njegov smeštaj u instituciju, povredila njegovo pravo na poštovanje privatnog života, utemeljeno na čl. 8. (pravo na poštovanje privatnog života) i čl. 13. Evropske konvencije

Odluka suda

Član 5 stav 1 - pravo na slobodu i bezbednost ličnosti

Iako je g. Stanev bio smešten u zgradi koju je mogao napustiti, vreme koje je provodio izvan institucije i mesta koja je mogao posetiti bila su uvek ograničena kontrolom i restrikcijama. Sud je smatrao da ograničenje izlazaka i činjenica da je osoblje kod sebe držalo lične dokumente g. Staneva stavlja značajne restrikcije na njegovu ličnu slobodu. U pogledu smeštaja u instituciju nije traženo mišljenje g. Staneva niti je on ikada na to eksplicitno pristao. Od 2004. godine on je izražavao želju da napusti instituciju, kako psihijatrima tako i kroz svoje zahteve vlastima da mu se vrati poslovna sposobnost. Kako je odluka staratelja o smeštaju g. Staneva u dom za osobe s psihičkim poremećajima bez njegovog pristanka bila nezakonita prema bugarskom pravu, ograničenje njegove slobode dovelo je do povrede čl. 5. U svakom slučaju mera zatvaranja podnosioca predstavke nije bila u skladu sa čl 5 st.1 Konvencije s obzirom da se izuzetak od

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

prava na slobodu naveden u podstavu e (zakonito lišenje slobode duševno poremećenih lica¹⁴) nije mogao da se primeni s obzirom na nedostatak skorašnje medicinske procene zdravstvenog stanja g Staneva. Nadalje, nije utvrđeno da je g. Stanev predstavljao pretnju za sebe ili druge. Takođe, Sud je utvrdio i nedostatke u proceni da li je on zaista i dalje patio od poremećaja zbog kog je zadržan u instituciji koja nije bila predviđena važećim propisima. Konačno sud je zaključio da je došlo do povrede člana 5 stav 1 Konvencije.

Član 5 stav 4 pravo na sudsko preispitivanje lišenja slobode

Sud je utvrdio da bugarska Vlada nije navela ni jedan domaći pravni lek na osnovu kog bi g. Stanev imao direktnu mogućnost da ispita zakonitost njegovog smeštaja u instituciju i kontinuiranu implementaciju takve mere. Takođe, nije postojala zakonom propisana obaveza suda da periodično proverava opravdanost smeštaja g Staneva u instituciju. Opravdanost odluke o smeštaju mogla je biti osporena samo na inicijativu staratelja. Dakle, došlo je do povrede člana 5 stava 4 Konvencije.

Član 5 stav 5 - Pravo na naknadu štete zbog nezakonitog lišenja slobode

28

Sud je utvrdio da nema dokaza da je g. Stanev mogao do današnje odluke ili da će nakon nje moći da ostvari pravo na naknadu štete zbog nezakonitog lišenja slobode, čime je učinjena povreda čl. 5. st. 5.

Član 3 - zabrana mučenja, nečovečnog ili ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja

Sud je utvrdio da član 3 zabranjuje nehumano i ponižavajuće postupanje prema bilo kojoj osobi koja je pod brigom države, bez obzira da li se radilo o lišenju slobode u kontekstu krivičnih postupaka ili prijema u instituciju sa svrhom zaštite života ili zdravlja zadržane osobe. Sud je utvrdio da nije sporno da je zgrada u kojoj g. Stanev živi obnovljena 2009. godine što je dovelo

¹⁴ Ova odredba Konvencija (duševno poremećena lica) veoma je problematična sama po sebi. Dok je u vreme pisanja Konvencije bilo sasvim prihvatljiva, odnos prema licima sa invaliditetom se promenio u zadnjih nekoliko decenija. Zato je Sud stao na stanovište da se „ovom pojmu ne može dati konačno tumačenje... njegov smisao se neprestano razvija kako istraživanja u psihijatriji napreduju, razvija se rastuća fleksibilnost u lečenju i odnos društva prema mentalnim poremećajima se menja” vidi Winterwerp protiv Holandije, stav 37.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

do poboljšanja životnih uslova. Sud je uzeo u obzir period pritužbe od 2002. do 2009. godine. Utvrđeno je da je hrana bila nedovoljna i lošeg kvaliteta. Zgrada nije bila zadovoljavajuće grejana zbog čega je zimi g. Stanev spavao u svom kaputu. Mogao je da se tušira jednom nedeljno u nehigijenskom i oronulom kupatilu. Toaleti su bili oštećeni, a pristup njima je bio opasan. G. Stanev je bio izložen tim uslovima u periodu od oko sedam godina. Iako je bila svesna toga bugarska Vlada u periodu od 2002. do 2009. nije učinila ništa da zatvori ovu instituciju. Sud je smatrao da nedostatak finansijskih resursa koji je Vlada navela nije bio relevantan argument da opravda držanje g. Staneva u opisanim uslovima. Iako nije dokazano da su bugarske vlasti namerno ponižavajuće postupale prema g. Stanevu i ostalim korisnicima ove ustanove, životni uslovi kojima je bio izložen u periodu od oko sedam godina predstavljaju povredu čl. 3.

Član 13 u vezi sa članom 3 - Delotvoran pravni lek

S obzirom da se smeštaj podnosica predstavke u ustanovi socijalne zaštite po bugarskom pravu ne smatra lišenjem slobode on nije ovlašćen da traži naknadu štete za loše uslove života u navedenoj ustanovi. Prema tome došlo je do povrede prava na delotvoran pravni lek zajedno sa članom 3 usled toga što g Stanev nije u mogućnosti da traži naknadu štete zbog ponižavajućih uslova života u instituciji.

29

Član 6 stav 1 - pravo na pravično suđenje

Sud je primetio da podnosilac predstavke nije mogao samostalno da pokrene postupak za vraćanje poslovne sposobnosti i da nije postojala obaveza suda da po službenoj dužnosti periodično preispituje validnost osnova za stavljanje pod starateljstvo. Prema tome, mera lišenja poslovne sposobnosti je bila trajne prirode. Uprkos tome što pravo na pravično suđenje, za razliku od zabrane zlostavljanja, nije apsolutne prirode, pravo pristupa sudu osoba lišenih poslovne sposobnosti sa zahtevom za njen povraćaj predstavlja procesno pravo od fundamentalne važnosti. Prema tome, ova lica trebaju imati direktan pristup sudu. Konačno, utvrđena je povreda i člana 6 stava 1 Konvencije.

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Komentar

Prvi predmet koji je nagovestio promenu stava Evropskog suda prema osobama s psihičkim teškoćama je *Winterwerp protiv Holandije* iz 1979 godine. Ovde je Sud evolutivno tumačio Konvenciju kao “*živi instrument*“ i prilagodio je novim okolnostima odnosno napretku medicinske nauke i odnosu društva prema psihičkim smetnjama. Imajući u vidu izuzetno obimnu praksu Suda koja je usledila na prvi pogled deluje, u najmanju ruku, čudno da je tek početkom 2012 godine Evropski sud našao povredu člana 3 i člana 5 Konvencije u kontekstu ustanova socijalne zaštite. Razlog tome svakako nije besprekorno poštovanje prava lica sa psihičkim teškoćama od strane država ugovornica. Biće da je u pitanju nedostatak druge vrste odnosno nemogućnost tzv. pristupa pravdi („access to justice“) osoba sa intelektualnim ili psihičkim teškoćama usled pravnih ili faktičkih prepreka¹⁵. Drugim rečima, ovi ljudi, segregisani u velikim ustanovama ili unutar porodice, koji se često susreću sa diskriminacijom, jednostavno nisu bili u mogućnosti da vode duge postupke pred domaćim organima i da se potom obraćaju Evropskom sudu. Do promene je došlo usled aktivnosti nevladinih organizacija koje se bave zaštitom ljudskih prava i koje pružaju pravnu pomoć licima sa intelektualnim i psihičkim teškoćama.

U presudi *Stanev protiv Bugarske* Evropski sud je ponovio važnost procesnih garantija koje država ugovornica treba da obezbedi licima u svim postupcima koji za rezultat imaju lišenje poslovne sposobnosti i/ili lišenje slobode, iako to možda u nacionalnom zakonodavstvu nije tako kvalifikovano. Tu spada: periodična provera opravdanosti lišenja poslovne sposobnosti, skorašnji medicinski nalazi koji razmatraju psihičko stanje osoba u pitanju i mogućnost lica lišenog poslovne sposobnosti da samostalno pokrene postupak vraćanja, delotvorni pravni lek i mogućnost naknade štete (vidi npr. predmet *Salontaj Drobnjak protiv Srbije*).

Kao što možemo videti u činjenicama ovog slučaja, g. Stanev mogao je privremeno da napusti ustanovu u kojoj je boravio ali uz prethodnu dozvolu direktora i na određeno vreme. Usled toga postavilo se pitanje da li je podnosilac predstavke bio lišen slobode u smislu člana 5 Konvencije. Ovde bi valjalo naglasiti da Evropski sud, zavisno od okolnosti konkretnog slučaja, razlikuje lakši oblik lišenja ili ograničavanja slobode, zajemčenog članom 2 protokola 4., od težeg oblika lišenja slobode koji uživa zaštitu predviđenu članom 5 Konvencije. Kada će se raditi

¹⁵ Istog mišljenja je i Ser Nikolas Bratza, predsednik Evropskog suda za ljudska prava. Vidi Psihičke teškoće i Evropska konvencija o ljudskim pravima, uvod Peter Bartlett, Oliver Lewis i Oliver Thorold, 2007, uvod Ser Nicolas Bratze.

o težem lišenju slobode zavisi pre svega od okolnosti konkretnog slučaja koje se procenjuju naspram kriterija kao što su vrsta, dejstvo, trajanje i način primene mere od strane države (*videti predmet Guzzardi protiv Italije, predstavka br. 7367/76, presuda od 6 novembra 1980, predmet Nielsen protiv Danske predstavka br. 10929/84, presuda od 28 novembra 1988*). Tako je Sud našao da je do lišenja slobode u smislu člana 5 došlo, na primer, u psihijatrijskoj bolnici (*Štukaturov protiv Rusije*) i privatnoj klinici (*Stork protiv Nemačke*). U ovom predmetu po prvi put je ustanovljeno da boravak u ustanovi socijalne zaštite stacionarnog tipa predstavlja lišenje slobode u smislu člana 5 Konvencije.

Veliko veće ide dalje od toga i prvi put utvrđuje povredu člana 3 Konvencije tj. zabrane mučenja, nečovečnog, ponižavajućeg postupanja ili kažnjavanja u kontekstu boravka u ustanovama socijalne zaštite stacionarnog tipa. Evropski sud je, dakle, u ovom predmetu našao da uslovi kojima je g Stanev bio izložen tokom 7 godina doveli do povrede člana 3 Konvencije tj. do ponižavajućeg postupanja. Ovde treba imati u vidu apsolutnu prirodu zabrane zlostavljanja¹⁶ i primenjivost ove zabrane na sve situacije u kojima se lica drže bez njihove saglasnosti.

Podsetimo se da zlostavljanje kao opšti pojam obuhvata mučenje, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje. Koja od ova tri stepena zlostavljanja, gde mučenje predstavlja najteži, a ponižavajuće postupanje najlakši oblik, će postojati zavisi od okolnosti konkretnog slučaja s jedne strane i određenih kriterija kao što su namera službenog lica i stepena bola i patnje same žrtve. U pogledu utvrđivanja postojanja mučenja osoba sa intelektualnim i psihičkim teškoćama postoje određene dileme u pravnoj teoriji. Problem koji ovde postoji tiče se namere zlostavljača odnosno cilja zlostavljanja (dobijanje obaveštenja ili priznanja od žrtve ili trećeg lica, kažnjavanje za neko delo koje je žrtva ili treće lice počinilo, ili se sumnja da ga je počinilo, plašenje ili vršenje pritiska na žrtvu ili treće lice, bilo koja druga pobuda zasnovana na bilo kakvom obliku diskriminacije) koji po Konvenciji protiv mučenja mora postojati da bi se određeno postupanje kvalifikovalo kao mučenje. U ovom kontekstu može se postaviti pitanje da li postupanje osoblja psihijatrijskih bolnica i ustanova socijalne zaštite može zadovoljiti zahtev namere i svrhe te dovesti do mučenja? Problem predstavlja tvrdnja, koja se često ističe od strane država koje se brane pred međunarodnim telima, da je namera službenih lica u ovim okolnostima upravo suprotna od onih navedenih u Konvenciji tj. ta namera je pružanje pomoći, a ne

¹⁶ Tako, u predmetu *Herczegfalvy protiv Austrije*, sud je u obiter dictumu, u kontekstu psihijatrijski ustanova, primetio da iako prepoznaje ulogu medicinske nauke da primenjuje adekvatne metode lečenja “*pacijenti ostaju pod zaštitom člana 3 od čijih zahteva se ne može odstupiti*”, presuda od 24 septembra stav 82

iznuđivanje obaveštenja, kažnjavanje, plašenje, vršenje pritiska ili diskriminacija. Drugim rečima, namerno nanošenje bola, koji može i da pređe prag neophodan za postojanje mučenja, ne smatra se mučenjem jer je namera službenih lica zapravo da pomognu osobama sa intelektualnim ili psihičkim teškoćama.

Specijalni izvestilac Ujedinjenih nacija za torturu tvrdi da se zahtev postojanja namere u članu 1 Konvencije protiv mučenja može primeniti kada je osoba diskriminisana na osnovu invaliditeta i kada se ozbiljne povrede ljudskih prava i diskriminacija osoba sa invaliditetom maskiraju “dobrim namerama” zdravstvenih radnika.¹⁷ Prema tome, lica sa psihičkim i intelektualnim teškoćama mogu biti žrtve mučenja ako je postupanje prema njima zasnovano na diskriminaciji. Sa druge strane nečovečno ili ponižavajuće postupanje može se sprovesti i bez postojanja namere. Pri tom, određeno postupanje treba preći nivo poniženja i patnje koja obično prati legitimno izvršenje određene sankcije da bi se uopšte smatralo zlostavljanjem (tako, pritvaranje određenog lica samo po sebi ne bi predstavljalo zlostavljanje iako se to lice oseća poniženim i oseća psihičku patnju). Konačno, može se legitimno postaviti pitanje zašto ulaziti u elemente definicije mučenja kao što su namera i svrha u cilju kvalifikacije određenog postupanja kao mučenja kada je ovakvo postupanje već zabranjeno međunarodnim pravom kao nečovečno i ponižavajuće? Ovaj napor može izgledati jednako besmislen kao i polemike srednjovekovnih skolastičara o tome koliko anđela može stati na vrh igle. Iako ovaj argument donekle stoji postoji bar jedan razlog, koji nije zanemarljiv, zbog kojeg je važno kvalifikovati neko postupanje prema licima sa intelektualnim i psihičkim teškoćama kao mučenje. Naime, mučenje kao namerno nanošenje bola i patnje velikog intenziteta bespomoćnoj osobi u unapred zamišljenje svrhe nosi sa sobom stigmatu i naročito gnušanje koje ipak nije svojstveno drugim oblicima zlostavljanja. Upravo ta stigma koje mučenje nosi sa sobom i koje obeležava određene osobe kao mučitelje može doprineti delotvornijoj borbi protiv ovakvih praksi i poboljšanju položaja ljudi sa psihičkim i intelektualnim teškoćama kroz poštovanje njihovog fizičkog integriteta i dostojanstva.

Pogledajmo sada kako je Evropski sud kvalifikovao dugotrajan smeštaj g. Staneva u socijalnoj ustanovi. Naime, on je našao da neadekvatno grejanje, nezadovoljavajuća ishrana, zapušteni i propali toaleti kojima je opasno pristupiti ali i nepostojanje sistema u kojem čista odeća biva vraćena osobi koja je koristila i sve to u periodu od 7 godina kumulativno dovodi do ponižavajućeg postupanja. Teško je razabrati koji je ovih pojedinačnih propusta bio odlučujući.

¹⁷ Izveštaj specijalnog izvestioca za torturu i drugo svirepo, nečovečno ili ponižavajuće postupanje ili kažnjavanje, Manfred Nowak, A/63/175, 28 jul 2008 godine, stav 49.

Objektivnom posmatraču ovi uslovi (grejanje, higijena, ishrana itd.) svakako deluju minimalno te se čini da nije potrebno mnogo ulaganja i truda da bi se zadovoljili. Ipak, sa druge strane, postavlja se pitanje da li ustanove socijalne zaštite stacionarnog tipa u Srbiji zadovoljavaju i ovako niske uslove?

Uslovi boravka

Iako nema dovoljno relevantnih izveštaja, čini se da su uslovi boravka u većini socijalnih ustanova u Srbiji daleko od zadovoljavajućih. Tako, na primer, Zaštitnik građana u svom izveštaju za 2010 godinu tvrdi da su psihijatrijske i socijalne ustanove u Srbiji “većinom preglomazne, prenaseljene i ruinirane”¹⁸. Istraživanje o položaju lica sa psihičkim ili intelektualnim poremećajima u Bugarskoj, Rumuniji i Srbiji takođe otkriva lošu sliku o stanju u ovim ustanovama¹⁹. Konačno izveštaj organizacije DRI iz 2007 godine, pored zastrašujućih praksi koje se primenjuju prema licima sa intelektualnim i psihičkim teškoćama otkriva i neadekvatne uslove boravka.²⁰ Sa druge strane, postoje sve više glasova koji ukazuju na nečovečno postupanje prema ljudima koji borave u ustanovama²¹ i pozivaju na tzv. deinstitutionalizaciju odnosno na izmeštanje osoba sa teškoćama iz glomaznih i nefunkcionalnih ustanova radi ostavarivanja života u zajednici. Ovaj pristup, koji je postao trend u razvijenim državama i koji podržava Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom usvojena 2006 godine, podrazumeva omogućavanje licima sa teškoćama da žive svoj život i donose odluke uz adekvatnu podršku i zaštitu.

¹⁸ Vidi izveštaj Zaštitnika građana 2010. Godina, strana 62. U izveštaju za 2011 godinu Zaštitnik građana opet podvlači ruiniranost i neuslovnost ovih ustanova, vidi str. 37.

¹⁹ Vidi članak „Deponije za odlaganje ljudi“ objavljen u nedeljniku Vreme, dostupan na <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=897854>

²⁰ Vidi izveštaj organizacije Disability Rights international iz 2007 godine “Torment not Treatment: Serbia’s Segregation and Abuse of Children and Adults with Disabilities” dostupan na <http://www.disabilityrightsintl.org/wordpress/wp-content/uploads/Serbia-rep-english.pdf>

²¹ Vidi na primer komentar Komesara za ljudska prava Saveta evrope „Nečovečno postupanje prema licima sa invaliditetom u institucijama“ iz 2010 godine dostupan na http://commissioner.cws.coe.int/tiki-view_blog_post.php?postId=93

Projekat “Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse” sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.

Dužina boravka

Prema podacima Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu boravak korisnika socijalnih ustanova stacionarnog tipa u Srbiji najčešće iznosi preko 10, a neretko i preko 20 godina²². Konačno, iako je, usled nedostatka relevantnih informacija, teško oceniti da li dugotrajni boravak u svim ili većini stacionarnih ustanova socijalne zaštite u Srbiji predstavlja ponižavajuće postupanje možemo zaključiti da do povrede zabrane zlostavljanja svakako dolazi ukoliko su te ustanove zapuštene i ruinirane.

²² Vidi Izveštaj o radu ustanova socijalne zaštite za smeštaj osoba sa invaliditetom za 2010 godinu, objavljen 2011 godine, dostupan na <http://www.zavodsz.gov.rs/PDF/naslovna/god-izvestavanja/OSI.pdf>

Projekat "Sprečavanje i kažnjavanje torture - od usvajanja pravnih standarda do unapređivanja prakse" sprovodi se uz finansijsku podršku Evropske unije i Instituta za otvoreno društvo.